

Individualități, biografii, opțiuni

UN CLASIC AL PARLAMENTARISMULUI ROMÂNESC: MIHAIL KOGĂLNICEANU

Dumitru Vitcu

„Ceea ce deosebește pe Mihai Kogălniceanu de toți contemporanii săi e cât de nou și de viu e astăzi¹ – observa, în împrejurări grele pentru țară, Nicolae Iorga, care omagia astfel, în numele Academiei Române (aflată în refugiu la Iași), memoria marelui săi înaintaș, de la a cărui naștere trecuse deja un veac. *Nou*, pentru că în pofida numeroaselor evaluări sau interpretări de până atunci a vieții și faptelor „omului genial“ considerat de același ilustru istoric „cel mai mare conducător cultural și politic pe care l-au avut românii în epoca modernă“, orice revenire asupra personajului dezvăluia mereu laturi umbrite ori ascunse ale propriei biografii și deschidea noi ferestre către cunoașterea ei pluridimensională; *viu*, pentru că mare parte din problematica politică, economică, socială și morală a timpului său, ca și aprecierile, estimările ori soluțiile ameliorative preconizate de marele reformator își revendicau, peste decenii, aproape nealterate, actualitatea. Tălmăcind cazul aforistic, tot Iorga nota altundeva pentru posteritate: „Noutatea oamenilor mari nu se mântuie niciodată; ceilalți sunt un pahar, ei, un izvor“².

Perceput ca reper inconfundabil al unei generații excepționale, generație care a conceput și făptuit trei dintre momentele fundamentale ale modernității românești: revoluția pașoptistă, unirea Principatelor și independența națională (ultima, cuplată cu dobândirea Dobrogei și semnificând primul pas pe calea realizării României Mari), M. Kogălniceanu a fost, neîndoielnic, o personalitate dintre cele mai dinamice, mai lucide și mai complexe dintre câte a dat Moldova în convulsivul secol XIX. Poate că niciunul dintre iluștrii săi congenari nu a realizat o mai frumoasă armonie a elementelor constitutive și definiții proprii personalității, plasate pe un traiect biografic, pe cât de lung și ascendent, pe atât de încărcat și diversificat în proiecte, preocupări și împliniri: gânditor politic și om de acțiune, urmărind cu consecvență și fără răgaz transpunerea faptică a principiilor burghezo-democratice asiguratoare a progresului obștesc, cunoscutul reformator a fost în același timp istoricul cu reală vocație, dar și prozatorul inspirat, gazetarul incisiv, întreprinzătorul curajos, memorialistul talentat, prețuitul avocat, temutul polemist și faimosul orator, abilul diplomat și înflăcăratul patriot, călăuzit mereu și pretutindeni de interesele neamului și de libertatea deplină a semenilor.

¹ N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu, Scriitorul, omul politic și românul*, București, Editura Fundației I.V. Socec, 1921 (apud Mihai Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, coord. Dan Berindei, București, Editura Politica, 1967, p. 7).

² N. Iorga, *Gânduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul*, București, 1905, p. 193.

Chiar dacă între cei doi Mihaili: „al luminii“ și, respectiv, „al săbiei“, cum au fost definite sugestiv cele două ipostaze predilecte și esențiale de abordare a unuia și aceluiași destin exemplar, posteritatea l-a preferat multă vreme pe cel din urmă, grație și impactului social incomparabil sporit, cert rămânând faptul că unul nu poate fi deplin înțeles fără de celălalt; eminentul *om politic*, întrupat de revoluționarul, aghiotantul domnesc, unionistul, ministrul, președintele de consiliu, parlamentarul și diplomatul s-a aflat mereu în relație de complementaritate cu *omul luminii*, cu jurnalistul, cărturarul, publicistul, editorul și, îndeosebi, cu istoricul, despre care s-a scris cu îndreptățire că a fost „un mare factor de viață, unul care a dinamizat epoca, un generator de energie care a grăbit pulsul contemporanilor“³. Între idee și faptă rămâne relația dialectică intuită și exprimată atât de plastic de Kogălniceanu încă din vremea Adunărilor ad-hoc, relație ce conferă oricărui demers asupra personalității sale o dublă justificare: una, motivată de necesitatea cunoașterii epocii în toată complexitatea, cauzația și determinările ei, cealaltă, din nevoia de a-i cunoaște protagoniștii.

Prețuind, așadar, cum se cuvine pe omul de spirit, a cărui operă, reeditată aproape integral în ultima jumătate de secol, a beneficiat de atenția celor mai riguroși analiști (A. Oțetea, Dan Simonescu, Vl. Diculescu, Al. Zub, Augustin Z. N. Pop, Georgeta Penelea, Virgil Ionescu, Dan Berindei ș.a.), să ni-l reimaginăm – în cuprinsul acestor rânduri – pe „Mihail al săbiei“, în ipostaza de parlamentar. Înainte însă de a reconstitui doar rezumativ traiectul unei îndeletniciri și al unei prestații cu adevărat exemplare, începută în vremea Adunărilor ad-hoc⁴ și continuate cu mici intermitențe până în ultimul an de viață, să reamintim faptul că programul sau crezul politic al lui Kogălniceanu, echivalând cu o sinteză a ideologiei întregii mișcări pașoptiste moldovene, a urmărit cu o consecvență și tenacitate rar întâlnite emanciparea (socială, politică și națională) a românilor prin: înfăptuirea Unirii și dobândirea neatârării, împrăștierea țăranilor și acordarea de drepturi civile și politice tuturor cetățenilor; înlăturarea abuzurilor și a privilegiilor feudale; crearea unei industrii naționale și a unei clase de mijloc puternice și active; dezvoltarea rețelei școlare și de comunicații; accelerarea procesului de modernizare prin cultură și, nu în ultimul rând, crearea și organizarea instituțiilor corespunzătoare noilor exigențe impuse de nevoia racordării realităților românești la spiritul european al vremii.

De la enunțul teoretic al aceluia program⁵ dezvoltat în *Dorințele partidei naționale în Moldova*, acea „carte a cărților politice românești“, și reluat în *Proiect de Constituție pentru Moldova (pentru România Unită*, în primul concept) și până la susținerea practică a suitei de reforme preconizate încă din vremea revoluției pașoptiste, în noul cadru istoric asigurat de Adunarea ad-hoc de la Iași, drumul a fost scurt dar anevoios. După ce, la reîntoarcerea din exil, îndeplinise succesiv funcțiile de director în Departamentul Lucrărilor Publice și, respectiv, în cel de Interne, spre a le abandona apoi în favoarea preocupărilor culturale, dar și economice sau avocațesti, din 1855-1856 Kogălniceanu și-a asumat cu precumpănire poziția de lider necontestat al mișcării naționale, odată cu fondarea organului de presă al acesteia, „Steaua Dunării“, și al constituirii, din aceeași inițiativă, a „Societății Unirii“ din Iași. „Crede-mă – scria el în

³ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, istoric*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 16.

⁴ Nu mai puțin de 84 de discursuri și intervenții au concretizat activitatea lui M. Kogălniceanu în sânul Adunării ad-hoc moldovene (cf. M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare în epoca Unirii*, București, Editura Vl. Diculescu, 1959, p. 339-346).

⁵ Pentru concepția filozofică și social-politică a lui M. Kogălniceanu, vezi îndeosebi Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, București, Editura Științifică, 1963; Al. Zub, *op. cit.*, p. 131-226 și 393-439.

acele împrejurări unui confrate muntean – că de două luni sunt fără somn, fără prânz, numai ca să pot face ceva. Este prea greu, dar poate tot voi izbuti. V. Alecsandri a sosit aseară de la București și acolo nu se face nimic pentru nație, toți gândesc numai la domnie. La noi efervescența este mult mai mare. [...] Silința mea este de a uni toate partizile într-o singură mare partidă, aceea a nației⁶.

Asemănarea izbitoare a programului acelei partide – care, în expresia redactorului său, era sinonimă cu „partida progresului” – cu viitoarele rezoluții ale Adunării ad-hoc moldovene nu trebuie să surprindă, câtă vreme concepția și redacția ambelor documente i-au aparținut. Dovedind rezerve inepuizabile de energie, pricepere, spirit de inițiativă și înțelepciune politică, Kogălniceanu s-a impus nu doar în fața adversarilor, ci și a comilitonilor săi, „factotum”-ul adunării de la Iași⁷. Din mulțimea discursurilor și a intervențiilor la tribuna Adunării moldovene, pe tema râvnitei reorganizări a societății românești în acord cu spiritul dominant al veacului, nu puteau lipsi obiectivele majore înscrise în mai vechile *Dorințe*, actualizate doar și explicitate și pentru uz extern, detaliate unde era cazul și, finalmente, sintetizate în cunoscutul program unionist prezentat și acceptat de reprezentanța țării în ziua de 7 octombrie 1857.

Ca împuternicit, nu doar legal, ci și moral, al celor „douăsprezece sute de mii de suflete” în acea primă adunare cu adevărat reprezentativă (deși numai consultativă) din istoria noastră modernă, Kogălniceanu și-a îngăduit să încalce angajamentul comun moldo-muntean, vizând disocierea problematicii naționale de cea socială, spre a asigura reușita celei dintâi, expunându-se astfel nu numai atacurilor adversarilor, dar și reproșurilor moralizatoare ale camarazilor. Deplângând neînțelegerea ivită în interpretarea recomandărilor Comisiei europene de supraveghere și justificând procedura urmată de Adunarea ad-hoc de la Iași, care făcuse loc în cadrul dezbaterilor gravei problematici sociale, răspundea confrăților munteni la 28 octombrie același an: „Dezbinăți de secole întregi, având pe urmele noastre un greu de trecut, este cu neputință ca deodată să ne facem toți una, nu numai în dorinți pentru viitor, dar și în chipul de privire actuală. Fiecare avem împrejurări locale de care trebuie să ținem seama [...] Voi n-ați avut niciodată împilare de țărani ca la noi; voi nu știți grozăviile care se fac aici pe la moșii de boieri și arendași. Voi, mai ales, n-ați avut caimacami ca Balș și Vogoridi, care de aproape doi ani se silesc a aduce revoluție. Prin urmare nu știți în ce nenorociri am fi venit dacă am fi stat la dorințele politice. A fost dar neapărat să mergem înainte⁸. Era, totodată, convins că „Europa, țara și istoria ne vor ține seamă de greutatea în care ne aflăm și de marea nevoie să nu facem mai mult”. Voind parcă a risipi orice umbră de îndoială ori de neînțelegere a procedurii urmată de moldoveni în toamna lui 1857, Kogălniceanu relua explicația la 16 septembrie 1859, când lucrurile se vor fi liniștit: „La ușile Adunării ad-hoc bubuia separatismul, luptându-se cu uniunea, iar, înlăuntrul ei, urele claselor înlocuiseră nepărtinirea și independența legislatorilor⁹.”

Discursurile sale privitoare la acordarea de drepturi politice pentru toți locuitorii țării¹⁰ sau cele referitoare la reglementarea relațiilor dintre țărani și proprietari¹¹, rostite

⁶ Apud Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, București, Editura Sport-Turism, 1979, p. 156.

⁷ Victor Slăvescu, *Corespondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846-1874*, București, Imprimăria Națională, 1943, p. 160.

⁸ Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, București, Imprimeriile Independența, 1934, p. 214-217.

⁹ Mihail Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare...*, p. 151-157.

¹⁰ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, VI₁, București, 1896, p. 218-220, 222-223, 226-243 și 249; Mihail Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare...*, p. 28-45; idem, *Texte social-politice alese*, coord. Dan Berindei, București, Editura Politică, 1967, p. 206-209.

¹¹ *Acte și documente...*, VI₁, p. 220, 505-506, 516-520, 531.

în plenul Adunării în noiembrie-decembrie 1857, recomandă nu doar un talent oratoric de excepție, ci și un mare caracter. Asemenea virtuți aveau să iasă în evidență, cu sporită pregnanță, la început de ianuarie 1859, când, în calitate de membru al Adunării electiv moldovene, s-a recuzat primul dintre candidații la suprema demnitate în stat în favoarea lui Costache Negri și tot primul a fost care l-a întâmpinat pe domnitorul Unirii, la scara tribunei, printr-un discurs demn de orice antologie a artei oratorice. În numele unei vechi camaraderii ce-l lega de Cuza, dar cu respectul datorat noului statut al acestuia, oratorul îl îndemna pe alesul națiunii să fie receptiv și onest în fața gravelor probleme ce-i stăteau în față: „Fii dar omul epocii; fă ca legea să înlocuiască arbitrariul; fă ca legea să fie tare, iar tu, Măria Ta, ca Domn, fii bun și blând, fii bun mai ales pentru acei pentru care mai toți domnii trecuți au fost nepăsători sau răi [...] Fă, dar, ca Domnia Ta să fie cu totul de pace și de dreptate, împacă patimile și urile dintre noi și reintrodu în mijlocul nostru strămoșeasca frăție. Fii simplu, Măria Ta, fii bun, fii domn cetățean; urechea ta fie pururea deschisă la adevăr și închisă la minciună și lingușire”¹².

Cum și cât i-a ascultat domnitorul Unirii povețele se știe. De asemenea, cunoscut este și faptul că ascensiunea politică a lui Kogălniceanu a continuat, strălucind, în vremea domniei lui Cuza, al cărui prim sfetnic și colaborator apropiat i-a fost, legându-și numele, ca prim-ministru, de toate marile reforme care au dat viață noului organism național pe harta Europei și au așezat societatea românească pe albia modernității¹³.

După proclamarea unirii administrative, a fost cel dintâi care și-a asumat sporul responsabilității reclamată de noul statut al parlamentarilor: „noi nu mai suntem deputați ai Moldovei, suntem deputați ai României”¹⁴, înfruntând cu mult curaj și cu un talent oratoric demn de renumele marelui său adversar, primul-ministru conservator Barbu Catargiu, pe tema gravă și complexă a stării celei mai oropsite categorii sociale. Discursul său din 25 mai 1862, prilejuit de dezbaterile proiectului conservator de lege rurală elaborat de Comisia centrală de la Focșani și focalizat pe *îmbunătățirea soartei țăranilor*, a semnat nu doar o profundă cunoaștere a premiselor și realităților istorice circumscrise problematicii abordate într-un orizont cu largi deschideri europene, dar și o superioară înțelegere a implicațiilor ei: „În îmbunătățirea soartei țăranilor – afirma tribunul – văd tot viitorul țării mele, văd fundarea naționalității mele, văd fundarea naționalității române”¹⁵. Patetică și persuasivă, strălucita-i pledoarie s-a impus de timpuriu ca piesă de referință în manualele de retorică ori în cuprinsul antologiilor consacrate oratorilor și elocinței românești. Înfăptuind apoi, ca prim-ministru, reforma agrară, apreciată de istoricul Andrei Oțetea ca fiind „cea mai însemnată dintre realizările sale”¹⁶, Kogălniceanu își materializa visul din tinerețe de a-i vedea pe țăranii „stăpâni liberi pe brațele și pe ogoarele lor”, obiectiv căruia îi datora, conform propriei mărturisiri, „toate luptele și toate căderile” de până atunci¹⁷.

¹² *Acte și documente...*, VIII, București, 1900, p. 345; *Documente privind Unirea Principatelor*, II, București, Editura Academiei R.S.R., 1959, p. 443.

¹³ O foarte sugestivă și cuprinzătoare paletă a inițiativelor politice, a proiectelor legislative și, în general, a acțiunilor sale reformatoare întreprinse în ipostazele de deputat, membru al Comisiei centrale de la Focșani, ministru sau prim-ministru în vremea lui Al. I. Cuza, vezi la Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 86-146.

¹⁴ M. Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare...*, p. 335-336.

¹⁵ D. D. Sturdza-Șcheeanu și Radu Rosetti, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, s. I, vol. 2, București, Editura Nicolaevici, 1907, p. 404-453; Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice...*, Editura Politică, p. 241-262.

¹⁶ Andrei Oțetea, *Mihail Kogălniceanu, istoric și om de stat*, în „Studii”, XIX, București, Editura Academia R.P.R., 1966, nr. 5, p. 862.

¹⁷ D. C. Sturdza-Șcheeanu, *op. cit.*, p. 772-778; Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice...*, p. 263-264.

Nedreapta și brutală înlăturare a lui Cuza de la tron l-a afectat, desigur, pentru că – în pofida acelei pasagere răceli în relațiile cu domnitorul la începutul anului 1865 – Kogălniceanu i-a rămas același apropiat prieten și energic apărător al imaginii sale publice, solidarizându-se mereu și deplin îndreptățit cu cel încriminat de adversarii comuni pentru cele mai multe fapte săvârșite împreună. Când, în martie 1867, deputatul dorohoian Ion Pillat, bunăoară, ceru să fie sechestrată și vândută la mezat averea ex-domnitorului Cuza, replica sa a fost promptă, smulgând aplauzele asistenței: „Cât pentru mine, înaintea Adunării, înaintea țării și înaintea istoriei iau responsabilitatea tuturor faptelor, bune și rele, comise în timpul când am avut onoarea a fi ministru fostului domnitor Alexandru Ioan I”¹⁸. Mărturisirea publică a „complicității” sale era dezvoltată și epistolar, în toamna aceluiași an, insistând de astă dată pe partea „solistică” a propriei contribuții în procesul reformării societății românești: „Am lucrat treizeci de ani pentru țara mea. Nu e o singură reformă, un singur act național, în care să nu figureze numele meu. Toate legile cele mari sunt făcute și contrasemnate de mine”¹⁹.

Stigmatizat mereu de adversari ca „omul de la 2 mai” și considerându-se – în numele aceleiași frumoase solidarizări – „învingătorul lui 11 februarie”, Kogălniceanu n-a demobilizat, precum C. Negri, Iancu Alecsandri sau (pentru o vreme) V. Alecsandri, ci s-a aruncat în luptă cu vigoare sporită, militând pentru înfăptuirea integrală a programului de regenerare a societății românești, de pe pozițiile de parlamentar, de ministru (de Interne sau Externe), de negociator și diplomat, de membru fondator al Partidului Național Liberal, de membru al Societății Academice Române, de vicepreședinte și apoi președinte al Academiei Române, de la tribuna căreia avea să și rostească, în chiar anul morții, celebrul său discurs retrospectiv.

Sinceritatea, curajul și abnegația cu care s-a angajat în lupta pentru binele obștesc i-a adus lui Kogălniceanu nu doar recunoștință din partea beneficiarilor, ci și persecuții, denigrări, violente atacuri în presă și la tribună, chiar și tentativă de asasinat, fără ca acestea să-l intimideze ori să-i diminueze elanul, dimpotrivă, călindu-i temeritatea. „Toți avem sentimente de agresiune contra acestui gigant”, recunoștea cu franchețe unul dintre adversarii săi politici la încheierea unui prim ciclu de exprimare practică a reformatorului. Despre încercările repetate de blocare, prin cele mai năstrușnice motive, a candidaturii sale în varii colegii și campanii electorale, Kogălniceanu se mărturisea unui amic: „Sfătuitu-s-au necurații ca să mă scoată din casa părintească (parlament – n.ns.). Într-alte cuvinte, și boierii și roșii (liberalii radicali – n.ns.) și-au dat mâna ca să mă ștergă din rândul celor vii: boierii, pentru că le-am scos țărani din ghiară, roșii, pentru că am făcut fără dâșii aceea ce ei voiau a face fără’ de mine [...] De nu s-ar atinge decât de persoana mea, crede-mă că n-aș dori mai bine decât a mă trage din luptă și a mă odihni. Însă se atinge de țara mea, de toate drepturile și de Unire, de viitor, care toate sunt puse în chestiune și aceasta în timpii cei mai critici. Iată dar ce mă face să cerc din nou lupta și să-mi pun din nou candidatura în mai multe locuri, că doar voi putea izbuti undeva”²⁰.

A izbutit mereu și nu oricum. Iar prestația la tribuna Camerei ori a Senatului, alternând cu responsabilitățile executive preluate odată cu portofoliile ministeriale, i-au amplificat faima și consolidat aura de „arhitect” al României moderne. Nu poate fi trecut cu vederea, desigur, faptul curios, aparent paradoxal, din biografia parlamen-

¹⁸ Al. Zub, *op. cit.*, p. 155 (v. 1993).

¹⁹ N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu, scriitorul, omul politic și românul*, p. 20-24.

²⁰ Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, p. 218-219.

tarului și omului politic Kogălniceanu, remarcat deja de Georgeta Penelea²¹, ca reper inconfundabil al unei conduite responsabile pentru destinul național. Adversar motivat²² al Convenției comerciale cu Austro-Ungaria din 1875, odată ajuns în fruntea Ministerului de Externe, a fost cel care a semnat ratificarea documentului; convenția militară cu Rusia din 4 aprilie 1877, ale cărei preliminariile aparținuseră adversarilor săi politici și prilejuise dispute violente în Adunare și Senat, a fost semnată și apărută apoi de Kogălniceanu; în sfârșit, Congresul de la Berlin de la 1878, unde pledase admirabil fără să fi putut împiedica clauzele defavorabile României, avea să fie justificat și apărut în Parlament de același lucid politician și diplomat, care, împărțind aprehensiunile opiniei publice față de actele cu impact (economic, militar sau politic) asupra ființei naționale, înțelegea totodată și conjuncturile contemporaneității, determinante adeseori în direcționarea conduitei externe a oricărui cabinet sau factor responsabil pentru destinul propriului popor. „Când voi muri – declara el, oarecum tracasat de adversari, la 15 martie 1878 – nu voi cere să se pună pe pieptul meu legile ce am făcut, care unele poate au fost bune, de exemplu legea rurală, dar voi cere să se depună corespondența politică, râvna ce-am depus ca să apăr biata țara mea în aceste împrejurări”²³.

În vremea răscoalelor țărănești din 1888, cel care proclamase cu 11 ani mai devreme, în fața Camerelor reunite ale Parlamentului, independența țării legitimă, în același semiciclu, temeiurile ridicării pălmașilor la luptă și, înfierând ororile din lumea satelor, cum făcuse și în „Steaua Dunării” și în Divanul ad-hoc și în repetatele ministere dintre anii 1861 și 1865, a cerut lui Constantin Mille să-l cuprindă pe lista pledanților apărători ai cauzei țăranilor răzvrățiți. La 5 decembrie 1888, a pledat cu insistență pentru amnistierea țăranilor condamnați, declarând solemn: „înainte de a muri, eu nu voi înceta să apăr pe țărani și voi merge chiar înaintea juriului ca să-i apăr”²⁴. Subiectul îi va fi fost proaspăt în memorie la început de aprilie 1891, când, cu prilejul jubileului sfertului de veac al Academiei, istoricul și protagonistul luptei pentru abolirea privilegiilor de naștere și de avere, pentru emanciparea țăranilor și egalitate civilă și politică „pentru toți fiii României”, asocia tema generală propriei sale vieți, într-o evocare autobiografică demnă de o antologie a înțelepciunii, onestității și verticalității morale românești.

Nu întâmplător, cel care i-a luat locul între „nemuritorii” Academiei în 1895, prestigiosul istoric A. D. Xenopol, reconstituind traseul celor „mai bine de 50 de ani din istoria neamului românesc” acoperit de uriașa personalitate a înaintașului, afirma în al său discurs de recepție: „Literatură distinsă, istoric fruntaș, mare orator și încă mai mare om de stat, Mihail Kogălniceanu a fost una din acele naturi alese ce cu greu încap câte două, alături, în un veac, pentru care timpul cât l-a trăit a fost prea scurt și spațiul în care cât i-a fost învoit să se miște, prea neîncăpător, spre a dezvolta uriașa putere a concepțiilor, cugetărilor și năzuințelor lui [...] El ar fi trebuit să se nască în sânul unei mari împărății și să conducă destinele ei [...] Lucrarea lui în folosul poporului său este atât de însemnată, că fără dânsa starea în care astăzi ne aflăm aici n-ar putea fi gândită.

²¹ Vezi *Introducere* la M. Kogălniceanu, *Opere*, IV, *Oratorie*, II, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Georgeta Penelea, București, 1978, p. 31-32.

²² Pledând în ultimă instanță pentru amânarea dezbaterii acelei convenții, după ce făcuse o necruțătoare analiză a textului, Kogălniceanu declara patetic: „Când se atinge de țara mea, nu fac cestiune de amor propriu; doresc ca eu să fiu înșelatul, greșitul, umilitul, păcălitul, numai ca lucrurile să fie altfel precum din nenorocire le văd eu ca om de stat, ca deputat, ca român” (*ibidem*, p. 180).

²³ *Ibidem*, p. 27, nota 23.

²⁴ Al. Zub, *op. cit.*, p. 222 (v. 3087).

A lăsat după el o mare dungă de lumină și generațiunile viitoare vor întâlni pretutindeni numele său alipit de tot ce s-a înfăptuit mare și însemnat în marea și însemnata epocă a regenerării noastre²⁵. Dominând nu doar veacul, ci o epocă distinctă, poate cea mai frumoasă și mai tumultoasă a istoriei naționale, ilustrul reformator, patriot și om de spirit conferă temeinicie și credibilitate – prin întreaga-i operă și existență – expresiei aforistice, cu rezonanță biblică, lăsată posterității de Octavian Goga: „La început a fost Kogălniceanu”²⁶.

²⁵ A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu*, în vol. *Discursuri de recepție la Academia Română*, ed. Octav Păun și Antoaneta Tănăsescu, București, 1980, p. 17.

²⁶ Mihail Kogălniceanu, *Ciclu de conferințe*, București, 1936, p. 40.